

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „ТЕОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА“

Николай Генчев Генов

**Виртуалното тяло в научната фантастика:
опит върху фантоматиката**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.1. Филология – Теория на литературата

Научен ръководител:
доц. д-р Тодор Христов

София, 2022

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита на заседание на катедра „Теория на литературата“ към Факултета по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ от 31.01.2022 г.

Дисертационният труд „Виртуалното тяло в научната фантастика: Опит върху фантастиката“ е в обем от 219 стандартни страници и се състои от въведение, три глави, заключение, речниково приложение, библиография, филмография и лудография.

Научно жури:

проф. д-р Миглена Николчина

проф. д-р Румяна Дамянова

доц. д-р Дарин Тенев

доц. д-р Пенка Ватова

доц. д-р Морис Фадел

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в централната сграда на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“, ет. 4, каб. 155.

Съдържание на дисертационния труд

Въведение / 4

Глава I: Фантомологията на Станислав Лем

1.1 Джобно календарче на виртуалната реалност / 10

1.2. Станислав Лем и неговата „Сума на технологията“ / 12

1.3. Първи стъпки във фантомологията / 13

1.4. Клетият господин Смит и идентичността на теорията / 20

1.5. Реквием за едно видово понятие / 22

1.6. „И какво от това?“ Значението на фантоматиката за съвременното литературознание / 26

1.7. Стъпка назад, или завръщане от звездите: към антиокото и преразглеждането на парадигмата / 40

1.8 Стъпка напред, или потегляне към звездите: историята на един забравен фантомат / 47

1.9. Лем, Лем / 51

1.10 ... и Лем / 62

Глава II: Основни проблеми на фантоматичната машина

2.1. Първи каталог на фантоматичните грешки: за казаното от Станислав Лем / 72

2.2. По нишките на мрежата: оплитане в кабелите на историята. Типове фантомати / 90

2.3. Проблемът за фантоматичното пространство, или как да мислим киберточката / 105

2.4. Проблемът за фантоматичното време, или как да мислим киберсекундата / 119

2.5. Трохи от пиксели: опит върху нересипрочните данни на виртуалното / 126

2.6. Фантоматиката: сън наяве или сън в съня? / 136

Глава III: Фантоматиката: тяло и свят

3.1. Фантоматичното тяло / 145

3.2. Фантоматичният свят / 147

3.3. Удвояване на удвоеното: препрочитане на Диодато и Леви / 152

3.4. Нива на конфликта във фантоматичната фантастика / 155

3.4.1. Граматика на фантоматичното / 156

3.4.2. Диалектика на фантоматичното / 164

3.4.3. Реторика на фантоматичното / 171

Заключение, или памет и бъдеще на фантоматичната фантастика / 179

Речник на фантомологичните дялове / 182

Библиография / 184

Филмография / 197

Лудография / 199

Обща характеристика на дисертационния труд

Да се мисли фантоматичното като тяло и тялото като фантоматичност – това е мотивировката на дисертационния труд, чиято основна задача е да възстанови теоретичния апарат на Станислав Лем, да реши някои от по-сериозните концептуални проблеми на теорията за фантоматичното на полския фантаст и да очертае нейните собствени граници. За целта изследването прибегва до теориите на Пиер Леви и Роберто Диодато, които на свой ред почиват върху вече установени от Делюз и Мерло-Понти положения. Чисто технологичните аспекти на проблема пък биват разгледани през текстовете на Мари-Лор Раян и Пол Адамс; чрез тях дисертацията опитва да изгради ясна понятийна рамка, която може да бъде синтезирана с вече разработените от Лем модели. Художественият материал, приложен, за да илюстрира научните тези, опитва да допълни класификацията на Виктор Язневич и да разшири критическите щрихи на Атанас Славов, като допише списъка с научнофантастични произведения и прибави към него някои от най-новите открития на жанра.

Структурата на дисертационния труд включва въведение, три глави заключение, библиография, филмография, лудография и речниково приложение.

Въведение

Въведението резюмира първата част на книгата на професор Марчело Витали Розати – „Да се ориентираме във виртуалното“, в която литературоведът и изследовател на дигиталната култура проследява развитието на Аристотеловите понятията *dunamis* и *dunaton*, за да установи известна диспропорция между тях. Липсата на симетрия в употребата на двете понятия внася известно напрежение в латинския им превод – съответно *possibilis* и *virtualis* – и засяга един от ключовите проблеми на философското мислене за възможното, което традиционно бива представяно като „възможно в предшестващото“ и „възможно в последващото“. Текстът на Розати удължава своя исторически прочит с позовавания на *Енциклопедията* на Дидро и д'Аламбер, за да отрази сходно противоречие в някои от дефинициите на механиката и оптиката – два дяла от физиката, които се разминават при конципирането на виртуалното като *нещо*

повече или *нещо по-малко* от реалното. По този начин виртуалността се обособява като парадоксален конструкт, който образува допълнителни хибридни форми с навлизането на многозадачните системи през 60-те години на XX век. Анализът на Розати опитва да мине отвъд това време, като прибегва до кратки щрихи върху научнофантастичното, но текстът претърпява крах в опита си да се справи с жанра, което предоставя възможност на настоящето изследване да приеме, че научната фантастика не работи с понятия като тези на научните дисциплини, но за сметка на това представлява начин на мислене в разкази и образи; метод на проблематизиране, който е способен да предложи адекватна интерпретация на съвременните тенденции. Дисертацията превръща научната фантастика в свой изследователски обект и едновременно с това – в теоретична рамка, през която отношението между действителността и фикцията бива разгледано по нов начин.

Глава I: Фантомологията на Станислав Лем

В първата си глава дисертационният труд изхожда от наблюдението, че роенето на дискурса за виртуалното е предизвикало същинско вавилонско движение в сърцевината на темата за виртуалността, заличавайки границите на смисъла и възможните ѝ форми, в следствие на което традиционният терминологичен апарат се е издул отвъд всички допустими параметри, преплел се е с множество различни, дори противоречиви философски и социални течения, престанал е да значи нещо конкретно и е заговорил по такъв начин, че да бъде разбран без каквото и да било разбиране; с други думи, сам се е виртуализирал. С цел да се преодолее тази пречка се извършва опит за фиксиране на надеждна хронология, която да очертае лексикалното развитие на феномена, разпространил се в общественото пространство под етикета „виртуална реалност“.

Главата позволява преглед на понятията, с които темата, поместена в контекста на научната фантастика, може да бъде изследвана. Това води до отчитането на пренебрегнатата роля на Станислав Лем – фантастът, чието мислене се превръща в ключово за работата. Използваният в труда модел бива почерпен от теоретичните статии на полския фантаст и бива приложен върху собственото му творчество, което налага допълнителни корекции на първоначалните схеми и очертава пътя на фантоматиката като критически инструмент.

1.1. Джобно календарче на виртуалната реалност

В този раздел биват споменати имената на Айвън Съдърланд („Идеалният дисплей“, 1965) и Мирон Крюгер, който въвежда термина „изкуствена реалност“ през 1972, а по-късно, през 1983, публикува книга със същото заглавие (Язневич 2001а: 45). С особено висока честотност в обсъждането на виртуалното пулсира и фигурата на Уилям Гибсън, наричан още пророк и баща на киберпънка; неговата голяма популярност се дължи предимно на неологизма „киберпространство“, който той изковава в „Изгарянето на хрома“ (1982), а по-късно, през 1984, доразвива в романа си „Невромантик“ (Jones 2016). И въпреки че темпоралните граници на идеята се разширяват и обхващат много повече явления и фигури, като експерименталния театър на Мортън Хейлиг от 1956 („Sensorama“), авиационните симулации през 1944 (Язневич 2001а: 45), та дори и практиката на самото четене (McCook 1993: 626 – 628), истинският пионер, този, който пръв заговаря за тези вече познати концепции, но през речника на техническия прогрес, е полският фантаст Станислав Лем. Това се случва в неговата „Сума на технологията“, издадена през 1964 година.

1.2. Станислав Лем и неговата „Сума на технологията“

Маргиналната позиция на „Сумата“ в дискурса за виртуалната реалност бива обяснена с първоначално бедната рецепция на труда, излязъл в скромния тираж от 3000 бройки и получил една единствена (негативна) рецензия от философа Лешек Колаковски в ноемврийския брой на списание *Twórczosc* от 1964. Книгата бива цялостно преведена на английски след 49 години – през 2013 година, като през това време тя вече е успяла да добие широка популярност в Съветския съюз и Източна Германия. Но технологичното развитие в този период е огромно и социалните последици от това забавяне са се оказали повече от решаващи за съдбата на фантомологията извън пределите на Източния блок.

1.3. Първи стъпки във фантомологията

Речникът на Станислав Лем е много по-различен от този на западните мислители, което позволява на изследователя да го приложи с цел диференциация на специфичните

употреби на виртуалното в контекста на научната фантастика. За да се постигне това обаче, се налага внимателно (пре)разглеждане на шеста глава на „Сумата“, която представлява скица на така наречената от полския фантаст „фантомология“. Фантомологията е мисловен проект, поделен на няколко дяла: „Основи на фантоматиката“, „Фантоматичната машина“, „Периферна и централна фантоматика“, „Предела на фантоматиката“, „Цереброматика“, „Телетаксия и фантопликация“, „Личност и информация“. Тяхното ядро е фантоматиката, или теорията, която се занимава със създаването на изкуствени среди, подобни на нашата до степен на неразпознаваемост (Lem 2013: 191). Това е различно, държи да уточни Лем, от изграждането на обитаеми реалности, които са абсолютно неразличими от стандартната действителност, но са подчинени на други закони – дотолкова, доколкото в първия случай става въпрос за илюзия, а не за автентично сътворяване на свят (Lem 2013: 191). Фантоматиката, с други думи, е клон на фантомологията и нейната логическа причинност се таи в еднопосочната природа на изкуството. Под „фантоматична машина“ тогава ще се разбира апарат, който е в състояние да генерира особен тип фикция, съчетаваща компютърния алгоритъм и немашинното въображение; фикция, разчитаща на максимална субстантивация и въвличаща цялото човешко тяло в процес на отиграване. Разделът разграничава останалите типове фантомологични средства от чисто фантоматичните; той засяга цереброматичните машини, или машините, които реконструират човешкия мозък, телетаксичните устройства, които свързват индивида с отделен сегмент от реалността и/или с друга машина, и фантопликационните смесвания, които обединяват невронните връзки на двама или повече души.

1.4. Клетият господин Смит и идентичността на теорията

След като биват обособени дяловете на фантомологията, те биват обобщени като „вариация на сюжет, в който човешкият мозък бива свързан с определен набор от „информационни носители“ (Lem 2013: 219). Следващият раздел, наречен „Клетият господин Смит и идентичността на теорията“, се занимава с финалната научнофантастична област която фантомологията би могла да обхване, а именно със сливането или преобразуването на съзнанието, без да бъде унищожено индивидуалното съществуване (Lem 2013: 219). Тук биват включени мисловните експерименти на Станислав Лем с фикционалния „господин Смит“, които окръглят замисъла на фантомологията и я превръщат в работеща парадигма.

1.5. Реквием за едно видово понятие

Парадигмата обаче претърпява исторически промени и фантоматиката, която дълго време е била само видово понятие, инкорпорира богатия набор от фантомологични мотиви и ги преработва в огромен брой литературни произведения; тя се превръща в сенчест хегемон на научнофантастичната литература. Влиянието на нейните теми бива захранено от популяризаторската дейност на Хауърд Рейнголд и Джерон Лание в края на XX век. Този раздел проследява съдбата и метаморфозата на фантомологията; улавя движението в нейната сърцевина и обяснява възхода на фантоматичното и неговите хипостази в темата за дигитализацията на света.

1.6. „И какво от това?“ Значението на фантоматиката за съвременното литературознание

След като дисертационният труд извежда своята теоретична рамка и задава конкретни параметри на своята работата, той си поставя и въпроса за ползите от реабилитирането на един на един толкова – някой би казал – остарял проект.

На първо място, твърди трудът, заниманията с фантомологията на Лем предлагат на литературознанието привилегирована позиция в дискурса на трансхуманизма. Темата за създаването и управляването на виртуална реалност е не само техническа, но и критическа. Посредством стесняването на понятието за ВР и конкретизирането на даден негов аспект, какъвто е фантоматиката, проблемът бива изчистен от безчетните си теоретични импликации и може най-сетне да заговори конкретно за себе си; това дава

възможност да се покаже, че по отношение на научната фантастика виртуалността се отнася преимуществено до фикционалност от по-особен порядък. Освен това предложената парадигма би могла да сработи като жанрова решетка за научната фантастика, чието изобилие от творби често прелива извън установените до момента категории.

Третата полза, която се превръща и в остатъчна цел на главата, е да се премине отвъд теоретичното разглеждане на Станислав Лем и да се потърсят художествените реализации на дотук разгледаните концепти в собственото му творчество. Подобно начинание е предприел Виктор Язневич, но цитираните от него резултати са съвсем схематични и се нуждаят от сериозно допълване.

То започва с тематични анализи на романите „Соларис“, „Непобедимият“ и „Завръщане от звездите“.

1.7. Стъпка назад, или завръщане от звездите: към антиокото и преразглеждането на парадигмата

Някои понятийни несъответствия в художественото наследство на Лем налагат стъпка назад и повторно разглеждане на изведената парадигма, към която бива прибавена така наречената „протофантоматика“. На инженерно равнище става въпрос за външно тяло, което се прилепя към зеницата, за да създаде оптически балансирана система с нея (Lem 2013: 192). В рамките на тази корелация естественото око изпълнява ролята на приемник, а изкуственото – на предавател (Lem 2013: 192). Продуктът може да бъде описан като сложен чифт очила, чийто носител не открива никаква забележима разлика във външния свят, тъй като апаратът само разбива достъпния светлинен образ на елементи, равни на броя на фоторецепторите в ретината, и посредством кабел съхранява получените битове информация (Lem 2013: 192). Така – без хирургическа интервенция – се събират данни, чиято посока може да бъде променена чрез излъчване на запис към мозъка (Lem 2013: 192). Целият процес не се отнася лесно към изкуството на микрофилмите, тъй като по степен го превъзхожда.

Антиокото се явява концептуално решение, което може да свърже някакъв етап на фантоматичното с телетаксичното, след като то бъде допълнително усложнено от една трета дефиниция, извлечена вече не от теорията на Лем, а от тъканта на фикционалните му светове, и в частност от своеобразната употреба на лексемата в „Завръщане от звездите“. Новото значение бива поставено в констелацията на старите и

протофантоматичното бива използвано за приобщаване на холографията към проблематиката на изследването. Към нея бива включена и онова, което Уилям Гибсън по-късно определя като симстим технология.

1.8. Стъпка напред, или потегляне към звездите: историята на един забравен фантомат

След като укрепва дефинициите и се уверява в стабилността на мисловния конструкт, дисертационният труд продължава с анализа на творчеството на Лем. В раздела бива довършена работата върху „Завръщане от звездите“.

1.9. Лем, Лем...

Тук биват разгледани, анализирани и съпоставени разказите „137 секунди“, „Алтруизин, или правдиво предание за това, как отшелникът Добрица пожела да ощастливи Космоса и какво произтече от това“, „Как оцелял светът“, „Машината на Трурл“, „Доктор Диагор“, „Професор Зазул“ и „Професор Коркоран“.

1.10. ... и Лем.

Финалният раздел от първа глава се спира подробно върху най-пъстрата реализация на идеите на фантоматиката – повестта „Конгрес по футурология“, която съчетава фантазното с химическото и разгръща цял спектър от проблеми, даващи заявка за нова посока в симулирането. В рамките на творбата, сиреч от метаперспективата на възможните интерпретации, подобен отказ от компютърното бива оправдан посредством имплицитна промяна в мисленето на технологията; човечеството се е отказало да изнамира нови и нови уреди, които всеки път трябва да се справят с неудобните закони на физиката, и е посегнало към вече завещаната му от природата машина, оказала се съвършена – органичното тяло.

Това отваря нови перспективи пред настоящето изследване, което се ангажира с възможността да произведе образа на тялото в център, в *axis mundi*, от който да започне същинското обновление на теорията за виртуалното. То ще разчита на извлеченото от Лем, но ще го обнови, адаптира и актуализира, така че да отговори на съвременните

тенденции и да послужи като инструмент за анализ на редица други научнофантастични произведения.

Глава II: Основни проблеми на фантоматичната машина

Втора глава на настоящето изследване бива посветена на фантоматичната машина и нейните интегрални проблеми, голяма част от които се оказват свързани с човешкото тяло. Самият Лем, бидейки крайно критичен към собствените си текстове, вече е отбелязал някои сериозни трудности пред осъществяването на една такава двупосочна илюзия, каквато в неговите разсъждения представлява крайният продукт от дейността на фантоматичната машина, затова и дисертацията се наема да ги разгледа, обговори, разшири и да предложи решения там, където те са възможни. Тъй като проблематиката е заявено свързана с хода на технологичния прогрес, дисертационният труд предлага да бъдат обособени три поколения фантоматични апарати, всяко от които да оперира посредством различна доминантна медия, поделяйки по този начин проблемните ядра и предлагайки допълнителна класификация на научнофантастичните творби въз основа на типа фантомат, около който те изграждат сюжетите си.

2.1. Първи каталог на фантоматичните грешки: за казаното от Станислав Лем

Разделът обобщава изведените от самия Лем проблеми и разширява техния кръг с други, незасегнати от полския автор. Прави се предположението, че вероятно най-очевидната пречка, на която теоретикът на фантоматичното би се натъкнал, е от чисто биологично естество; тя се отнася до въздействието на фантоматичната машина върху пълнокръвното тяло.

Лем смята, че един такъв генератор на непрозрачни симулации, какъвто си представя на страниците на „Сума на технологията“, може да съществува единствено като външен придатък на нашата физиология; като чужда периферия на органичната ни анатомия. Този придатък би действал посредством екстериорността на нашите чувства, разчитайки на сетивата, които могат да бъдат разглеждани като „външни“, сиреч са ангажирани с произвеждането на оптични, тактилни, олфакторни и аудиторни отпечатьци. Финият механизъм на „вътрешната“ ни телесност остава недостъпен за технологичната инвазия; машината, независимо от инструменталния арсенал, с който

разполага, и хитростите, които е в състояние да приложи, няма да успее да се справи с проприоцепторите, налични във всеки наш мускул и присъстващи в голяма част от тъканите на аналоговата основа. Благодарение на информацията, която проприоцепторите подават на мозъка, ние сме в състояние да знаем в какво положение се намират крайниците ни, без да ги оглеждаме и опипваме; наясно сме дали ръцете и краката ни са протегнати или са сгънати, дали са натоварени, или не са (Лем 2001: 52). Тези данни, обработвани в мозъка, биват допълнени от дейността на органа на равновесието, разположен във вътрешното ни ухо. В неговия състав влизат както три запълнени с течност дъги, съответстващи на трите измерения на реалното пространство, така и набор от варовити телца, наречени статолити и представляващи малки бучки от калциеви соли, които земната гравитация притиска към специални власинки (Лем 2001: 52). Посредством движенията на тези бучки и натиска, който те оказват, ние осъзнаваме положението на главата си, а също и ускорението, и спирането (Лем 2001: 52). Примерът, който Лем дава, за да реферира това осезание, се отнася до пътуването със самолет или возенето в асансьор (Лем 2001: 52), но случаите, както всеки би могъл да се досети, са далеч по-всеобхватни и не чак дотам специфични. Специфичен е обаче ефектът на неутралното влияние на импулсите (или дразнителите), които засягат органа на равновесие, тъй като стимулацията им се отразява различно на всеки индивид; тя може да доведе човек до състояние на локомотивна („морска“) болест, както се е случило, макар и в съвсем аналогов контекст, дори с обучения съветски космонавт, летял около орбита цяло денонощие – Герман Титов (Лем 2001: 52).

За да направи горната плетеница още по-сложна, българският фантастолог Атанас Славов публикува текст („Виртуалният Джони от 13-ия етаж на матрицата“), в който веригата от биологични аргументи срещу възможностите на фантоматичната машина бива удължена. Според Славов блянът за директно включване в нервната система е – така да се каже – изключен, понеже все още не е решена кодировката и декодировката на машинния и вътрешния биотоков език на двете системи (Славов 2001: 77). Всички действителни разработки, твърди Славов, се ограничават до смяната на „езиците“ върху повърхността на човешкото тяло, затова и интерфейсният скафандър, или наборът от очила, шлемофони и ръкавици, има за цел да превърне плътта в контактна повърхност за обратна връзка с фантомата (Славов 2001: 77). Втора, но не по-маловажна задача на пълния комплект специализирано оборудване е да се осигури правилната синхронизация на тялото; сервомоторчетата и пневматиките трябва да „спъват“ до точни граници човешките движения, за да ги синхронизират с поведението на предметите във

виртуалната среда (Славов 2001: 77-78). Сценарият, в който някой просто поставя техническо приспособление на главата си и бива пренесен в отделен свят чрез съчинени от компютър гледки и звуци е неоправдано, нереалистично и може би с право отхвърлено в текста на Славов.

Но метафоризирането на тялото като черна кутия в кибернетичен план, сиреч разглеждането на корпуса като система, характеризираща се с вход, модулация и изход, е сякаш едно арбитрано решение по отношение на твърде сложния комплекс от зависимости; опит за намиране на определена сигурност в едно прекалено несигурно поле от възможности. Самото абстрахиране от вътрешността обаче показва колко лесно може да бъде нарушена тази граница и „Конгрес по футурология“ прави именно това, като демонстрира резултатите от субординирането на химията и впрягането на нейните ресурси за постигането на фантоматични цели. В този изключителен сценарий и проприоцепторите не могат да бъдат надежден индикатор за случващото се с телата ни, макар че тяхната гаранция не се нуждае от чак такава симбиотична крайност, за да подрине самата себе си; медицината все пак познава случаи, в които човек продължава да усеща болка дори и във вече липсващ крайник, а при по-тежки психически разстройства е възможно цялата представа за човешко тяло да бъде деформирана до степен на двуизмерност. В случаи като тези органът на равновесие става почти толкова безпомощен, колкото е окоето под активирания визьор в научнофантастичните сюжети. Затова и скафандрите са натоварени с една трета задача; те не просто превръщат повърхността в проводник, не само ограничават свободата на движение, но и акцентират върху антропоморфността на фантоматизираните потребители. За самото тялото, мислено само и единствено като тяло, възприемано именно като тяло, а не като дигитална карта или аналогов интерфейс, сиреч за тялото, разчетено като себе си, като абсолютното, темата за разграничимостта между вътрешното и външното се излага по още по-уязвим начин.

Бъде ли проследена тази философска нишка до самия ѝ край, ако такъв край изобщо може да бъде намерен в лабиринта на собственото ни съществуване, ще се окаже, че първият аргумент на Лем, а с това и последвалите го аргументи на Славов, са минирани; застлани са с твърде опасни онтологични снаряди, които само чакат тежестта на някоя и друга разсеяна бинарност, за да избухнат. С оглед на всичко това е добре да се говори по-скоро за области на неразграничимост между вътрешното и външното, за кожата и събитието-по-кожата като проблеми на дигитализацията, за пренасянето и получаването на сигнали като частен случай и (поредна) редукция на тялото.

От друга страна, ако нашата материя представлява сериозен проблем, с който наличният хардуер все още не успява да се справи, то съзнанието ни е отделно препятствие за машината, тъй като подлага на изпитание нейните семантични възможности, или по-точно – способността ѝ да (въз)произвежда и поддържа правдоподобни характери, за да не подкопава илюзията за разговор. Фантоматизираният потребител се оказва в ситуация, в която отиграването на една непосредствено олекотена вариация на Тюринговия тест е практически неизбежно. Това бива подкрепено с някои примери, дадени от Лем.

Встрани от техническите специфики, но като тяхна неизменна предпоставка и резонно следствие стои въпросът за възможната финансова стойност на фантоматичното начинание. Колко би струвало да се проектира една такава машина и на каква цена биха възлезли нейните продукти? Видовете програми, които Лем си представя, са мислени по модела на киното, което поставя „Онирофилм“ на Лино Алдани в позицията на уместна илюстрация на случаите, в които подобна технология е станала достъпна за нашия свят. Тя обаче отдавна е намерила и други излази, като интернет мрежите и видео игрите, които се явяват точки на фантоматично разцепление. Ключовото тук е медийното развитие.

2.2. По нишките на мрежата: оплитане в кабелите на историята. Типове фантомати.

Най-просто казано, медийното развитие поражда характерни модели, типове фантомати, които се отличават един от друг, но запазват онова завидно идейно единство, присъщо на научната фантастика. Тяхното изброяване би могло не просто да послужи като втора категориална решетка, която да работи в синхрон с по-едрата рамка, предложена в предходната глава на настоящето изследване, но би било в състояние и да „поправи“ определени анахронизми, да отчете отделни бъгове и да регистрира нюансите в дейността на различните версии на апарата. Същото изброяване и съпътстващата го подредба обаче не биха могли да решат по-универсалните теоретични проблеми на фантоматиката, да отговорят на вече подхвърлените от Лем аргументи срещу нейната категориална възможност, дори да довършат наченатия обзор на доводите, затова и ще се явят само като временно, частно, емпирично донаместване на цялото преди завръщането към по-общите положения на фантоматичното.

За улеснение типове фантомати биват разграничени и денотирани спрямо медиите, които най-явно обуславят тяхната работа; те са определени като филмово-телевизионни (класически), мрежови (преходни) и игрови. По-подробното изложение на всяко от тях бива съпътствано от образцови творби, но настоящият раздел обръща особено голямо внимание на първия тип, тъй като той в най-голяма степен отговаря на изискванията на Станислав Лем.

Класическият фантомат, значи, е този, който бива предложен в „Сума на технологията“. Той се появява в началото на 60-те години и е особено актуален до началото на 90-те – малко преди избухването на „виртуалния крейз“ на Запад. В България фикционалното сглобяване на класически фантомати продължава и до днес – с добилия напоследък популярност роман на Николас Димитров „Дилър на реалности“ например. Характерна черта на сюжетите, боравещи с класически фантомати, е, че в тях междата между протофантоматичното и фантоматичното е твърде къса; тя е трудноразличима, а произтичащите от съответната близост наративи са винаги строго солипстични; те са „затворени“ за персонажа, който е оставен сам на себе си в борбата си срещу машинната фикция.

Формата на класическия фантомат е крайно неопределена, летлива, променлива; той може да бъде едновременно таблетка и сателитен сигнал, електрически сандък, специална лента, уловила сетивните усещания на изкуствена кукла, чип или нещо друго, което все пак разчита на посредничеството на компютъра. По всяка вероятност обаче продуктът на тази машина на илюзиите, която черпи своите методи на работа от киното, а в някои по-частни случаи (като този на Любомир Николов) се разкрива и чрез средствата на телевизията – е (приложно) солипсистичен, с ниско ниво на транзитивност, което му позволява да работи в две посоки и да резултира (често при грешка или бър) в аналогия с холографията или симстима (сиреч с протофантомата Ф0). Нарушаването на границата на генерираните светове, породено от машинната комуникация, сиреч свързването на апарати, каквото по същество представлява интернет комуникацията, води до модела (или до типа фантомат), наречен мрежов (или преходен) – Ф2. Той добива популярност през 90-те години с култови поредици като „Лабиринтът на отраженията“ на Сергей Лукяненко, „Адърланд“ на Тад Уилямс или с отделни шедеври като „Snow Crash“ на Нийл Стивънсън. Мрежовите фантомати са социално ориентирани, макар и да се намират в различна степен на социална пригоденост; те въвеждат темите за организирането на дигиталното пространство, сиреч за целостта, постигната чрез съчленяването на киберточките, маскирането и разкриването на себе си и на другия,

навлизането на чуждия и напускането на вече познатото. Тъй като проблемът за нарушаването на граничността е основен принцип на тяхната работа, мрежовите фантомати опитват да адаптират и други жанрове, да проникнат в съседни медии, каквито са например компютърните игри, без да подозират, че това ще отбележи края на техния кратък, но пък относително чист живот. Третото (и засега последно) поколение фантомати, най-новият и актуален модел, ФЗ, структурират сюжетите си не просто върху самата мрежовост, която е била иззета, а чрез мотиви от общата визия на геймърския интерфейс, влязъл в обращение като масово явление. Видео игрите са се превърнали в основен законодател на този тип литература; те снабдяват нейните фабули с набор от правила и конвенции, оформят персонажите ѝ чрез трансформация на ролеви стереотипи, дори опитват да родят собствени жанрове, каквито са litRPG и GameLit. Казано по друг начин, теоретичните проблеми, които този модел фантомати вливат в общия дискурс на фантоматиката, се отнасят повече до светоизграждането и светомоделирането – неща, които настоящият труд ще адресира, коментира и илюстрира малко по-нататък.

2.3. Проблемът за фантоматичното пространство, или как да мислим киберточката

Това, което отличава второто поколение фантомати от техните предшественици, а и от техните наследници, безспорно може да бъде сведено до разширяването и разпределянето на дигиталното пространство; до съчленяването на онова особено множество от значения, стойности и афекти, което успяваме да сглобим в единството на научната фантастика (Frow 2006: 85-86, Rieder 2017: 56) или в конкретния случай – на поджанровото единство на фантоматичната фантастика. И тук, изхождайки от всички предложени типологии, говорим за художествена спекулация, която може и трябва да бъде четена в диалог с други спекулации от същото поле (Rieder 2017: 26), така че връзките по аналогия успяват да запазят своята инструментална надеждност като изследователски способ. Не е без значение обаче, че дискурсът на тази спекулативност, ориентиран около тревогите на бъдещето и реминисценциите на миналото, е съзидателен както по отношение на нашата предварителна нагласа към настоящето, така и във връзка с популярното мислене на техническия прогрес и неговите последици. Казано по друг начин, самият предмет на фантоматичната фантастика, чийто залог твърде често е самото не-време, сдвоено с присъщото му не-място, натурализира определени очаквания и ги

превръща в съмнителна претенция за знание, която заличава текстовата дистанция и поражда опасността от активиране на неподходящи режими на четене.

Тази предпоставка е добра възможност за теоретичното обособяване на различни категории, които могат да обхванат художествените разработки на два радикални типа фантоматизация на пространството, обозначени тук като отворена и затворена фантоматичност, или виртуална реалност и киберреалност. Общото между двата типа е, че те се отнасят преимуществено до фантоматите от второ поколение, до така наречените „мрежови“ машини, като паралелно с това маркират своеобразните полюси на една евентуална матрица, очертаваща междинните художествени прояви на фантоматичното светостроене в целия клас. Произтичащата от съответното противопоставяне диаметралност може да бъде обхваната и чрез литературни примери, които работят с второто поколение фантоматични апарати; в конкретния случай изследването предпочита романите „Фалшивите огледала“ на Сергей Лукяненко и постмодерния експеримент на Виктор Пелевин – „Шлемът на ужаса“, с които илюстрира спецификата на прехода от класическия фантомат към най-новото поколение фантастика. Сближаването на двата текста бива извършено въз основа на някои пропозиции, извлечени от съчиненията на Мари-Лор Раян и Пол Адамс – в частност от книгата *Narrative as Virtual Reality* и статията *Network Topologies and Virtual Place*. Получените резултати следва да онагледят две неща – разрива при конципирането на едно явление в рамките на едно и също поколение фантомати и различните посоки, които могат да бъдат избрани, когато се сегментират етапите на развитие на една теория, намираща множество художествени реализации във времето

2.4. Проблемът за фантоматичното време, или как да мислим киберсекундата

Ако въпросът за виртуалната топология може да бъде сведен до питане за това, откъде се „влиза“ (или „излиза“) в една киберточка, то въпросът за протичането на времето във фантоматичната среда е много по-сложен, отколкото изглежда, тъй като насилственото разчленяване на двата същностни компонента – време и пространство – се налага като съвсем противоестествено решение с оглед на актуалните научни презумпции. Следите на времето прозират още в схемата на двата предложени от Лукяненко и Пелевин модела; в произведенията, които могат да бъдат сдвоени посредством мотива за алтернативата. Тази алтернатива, или по-точно алтернативността,

която се явява търсен белег на виртуалното, не може и в никакъв случай не бива да бъде мислена като нещо изцяло различно от това, което е било предзададено; като идеална другост, изключваща своето материално допълнение. Двете – фантоматичното и действителното – не могат да бъдат напълно отъждествени, но и не могат да бъдат напълно противопоставени поради наличието на своята крехка връзка – тялото, което се проектира и сегментира на различни равнища; поделя се между дигиталното и органичното.

Подобно на други консумативи и времето на виртуалния свят изглежда вносно; то е присъщо на тялото, което го вкарва в обращение чрез своята поява. Това се разкрива още на нивото на ежедневната практика, при която кибернетичното оголване съпътства нашето онлайн битие.

Разглеждайки по-внимателно някои от най-разпространените образци на научната фантастика обаче, ние бързо установяваме известна стагнация в сърцето на фантоматичното; една тоталност на неговото статукво, нарушавана от локални прояви. Посредством нея забелязваме, че във фантоматичната фикция често тегне особената непроменливост на нищото, раздвижвано единствено от инициативата на лиминалните елементи, на действащите лица. Тяхната активност е мерило, с което може да се проследи несъществуващото време на фантоматичното; необходимостта на аналоговите им тела, или метафорично – техният биологичен часовник – е единственият функционален измерител на дигиталното време, чиято безгранична виртуалност се характеризира с една иначе крайно ограничена и втвърдена в себе си актуалност. Този мотив може да се срещне на много места, но в случая ще бъде демонстриран отново в урбанистичната фантазия на Сергей Лукяненко, в неговия Дийптаун, столицата на аватара, която се характеризира с известна мудност и с почти пълна зависимост от екстериорни (или хардуерни) влияния.

По съвсем друг начин стоят нещата в „Шлемът на ужаса“ – противопоставимия опит на Пелевин, до който настоящата работа вече прибягна във връзка с организирането на пространството. Тамошните тела, макар и кибернетични, са вътрешни на самата система; те не са редовни, сиреч органично-дигитални, а са постоянни, тоест цифрови. Тази особеност позволява на романа да реализира на пръв поглед далеч по-авангардни експерименти от тези на Лукяненко. За целта потребителите в този свят биват изцяло заменени от алгоритми, които диалогизират помежду си без съзнание за собствената си фиктивност, а идеята за рестарт, за започване отначало, задава един различен модел на време – време, което стои доста по-близо до митологичното, отколкото до

историческото. Следователно срещу линията на първия модел, която се явява и теза, можем да противопоставим антитезата на кръга.

Въпросът е следният: антагонизират ли се наистина двата модела, или работят синтетично?

По всичко си личи, че виртуалността – поне в своята фантоматична хипостаза – подлежи на различни пространствено-времеви реализации; тя може да бъде както крайно зависима от една вече налична действителност, така и напълно автономна. Бинарната ѝ структура, от друга страна, е крайно пропукана и допуска множество междинни варианти, благодарение на които литературознанието би могло да се включи в разширяването на някои ключови аргументи по отношение на топологията на виртуалното, като например аргумента на Розати, който бихме могли да сведем до простото, но важно заключение, че виртуалното време е реално време, а киберпространството – реално пространство (Розати 2013: 104-105). Това обаче не е достатъчно. Анализът на литературните произведения показва, че виртуалността, мислена като фантоматичен процес, влиза в противоречиви йерархични отношения; тя е едновременно виртуалност, водеща до определена актуалност, и виртуалност, следваща от актуалността; нейната работа бива умножена посредством присъщия ѝ динамизъм и така тя „се измъква от идентифицирането, отъждествяването, което би направило от него [виртуалното] единствена и определена функция“ (Розати 2013: 61). По един мьобиотичен начин детериториализацията се превръща в детериториализация, пораждаща виртуалното пространство; в очертаване на нова територия, която обаче е отчетлива мутация на вече познати форми; изопачено подражание на подражанието, рамкирано от теоретичната условност на двата диаметрални модела, които – освен че изпълняват службата на статични ориентири в морето на виртуалността – се поддават на известна диалектизация; на едно особено съчетаване, което им позволява да преливат в нещо трето с оглед на концепцията за време, или, изразено с по-конкретни образи, да съставят спирала от преливането на кръга в линията.

Фантоматичното време, значи, е управляемо; киберсекундата е делима и може да действа относително. От една страна, фантоматичната фикция е все още прикачена към някаква минимална материалност, идваща от органичното тяло и от машинния хардуер, от друга, определени нейни пространства подлежат на умишлена циклизация, на дизайнерско сюжетиране. Това поставя един изцяло нов проблем, който заработва като хлабав чарк в дейността на фантоматичната машина – проблемът за диспропорцията на

преживяването и трансфера на симулирания опит, който е изключително важен за фантоматиката изобщо, но добива допълнително политическо и педагогическо значение в контекста на третото поколение фантомати (ФЗ).

2.5. Трохи от пиксели: опит върху нересипрочните данни на виртуалното

В този раздел проблемът за диспропорцията на преживяването бива анализиран основно през сцени от „Лабиринтът на отраженията“ на Сергей Лукяненко, „Друг свят“ на Сийгъл и Милър и „Престолонаследник“ на Вивиан Велд, за да се постигне разбирането, че празнотата в условията на фантоматичното е празнота с подчертано генеративен характер, което представя темата за нересипрочността на данните в изцяло нова светлина, тъй като променя начина, по който могат да се мислят несъответствията. Това очертава два възможни сценария пред научната фантастика, която опитва да тълкува съответната дилема.

Първият я вписва изцяло в регистъра на вълшебното и съответно не може да послужи като издържан аргумент във веригата на емпиричните възможности, а вторият представлява поредният концептуален препъникамък в дейността на фантоматичната машина. В първия случай, случаят на споменатия роман „Престолонаследник“, машината дописва паметта на потребителя и го снабдява с всичко необходимо, пренебрегвайки индивидуалния шифър на паметта, информационния капацитет на органичното му тяло и цялата серия от легални, етични и морални теми, отнасящи се до пре моделирането на субекта. Във втория случай фантоматичната фикция копира „до буква“ материалната действителност, не променя нищо от нейните правила и така не само отнема основната причина на потребителя да пожелае да я посети, но и го лишава от способността изобщо да разбере, че това е илюзия; подкопава, с други думи, онтологичния порядък на симулацията. Върху това е мислил и самият Лем в може би последния довод на „Сумата“ срещу създаването на подобен род устройства.

2.6. Фантоматиката: сън наяве или сън в съня?

Преди да се примири със заключението, че това, Х да се намира във фантоматичен свят, може да бъде вероятно, понякога дори твърде вероятно, но никога абсолютно сигурно“ (Lem 2013: 202), „Сума на технологията“ се пита доколко фантоматичната

фикция е в състояние да бъде идентична на материалната действителност и дали фантоматизираният субект, впримчен в нейните машинации, би бил в състояние да се изплъзне от капана на поднесените му илюзии. Тук е поместен и безспорно най-параноидният епизод в книгата, който се свързва с цяла серия от мисловни експерименти, целящи да докажат нашата когнитивна неспособност да установим дали вече не сме станали жертва на Декартовия демон, въоръжен с футуристична апаратура. Логиката на Лем е следната: макар и машината да може да въздейства на своите жертви единствено чрез утилизацията на периферните си устройства, сиреч екстериорно, или, казано по друг начин, външно на тялото, тя не би била достатъчно глупава, за да се остави да бъде заблудена от потребителя. Например не би било неуместно да си представим, че някой е решил да направи хиляда клякания, за да провери дали няма да се изпоти, тоест възнамерява да тества достоверността на своята телесност посредством физическа интензификация. Във фантоматичния сюжет би било възможно подобен подвиг да бъде извършен без каквито и да било следи от умора (Lem 2013: 200-201). Но нека, от друга страна, си представим, че оборудването на фантомата е по-софистицирано; машината разбира какво се опитва да постигне хитрецът и раздразва отделни нерви, за да ги „умори“ или, за да предизвика мускулна болка чрез тях (Lem 2013: 200-201). И това е само единият от възможните сценарии за избягване на неловката ситуация. Другият метод би бил по-краен, но не по-малко вероятен – фантоматът може просто да увеличи емисията на въглероден диоксид в помещението или капсулата, в която е положен субектът, ускорявайки по този начин работата на неговото сърце с цел да бъде предизвиквано очакваното изпотяване (Lem 2013: 201). Подобно нещо не може дори да бъде категоризирано като симулация, тъй като принудителната реакция е толкова естествена, колкото естествено е органичното тяло, този последен маркер на истината. Тогава на потребителя ще му останат само „стратегическите игри“, които разчитат на индивидуалния шифър на неговата памет, за да гарантират някаква достоверност (Lem 2013: 201). Чрез тях той ще може да се досети за нещо, което никой друг не би могъл да знае – например какъв алкохол всъщност е бутилирал в използваната бутилка от Coca-Cola. Последвалата проверка би била сравнително проста – достатъчно би било фантоматизираният субект да отиде до кухнята, да отбие капачката, да помирише съдържанието с почтителна доза съмнение и много внимателно да надигне съда към устните си. Разбира се, машината може, а и най-вероятно ще прибегне до така наречената „тактическа маневра“ (Lem 2013: 201), която винаги представлява реакция на нови данни. В нашия сценарий те могат да бъдат актуализирани в лицето на побеснелия

родител, който нахълтва в стаята и се погрижва никога повече експериментаторът да не подлага такива неясни променливи на задълбочена интерпретация. Или, ако трябва да се придържаме към не по-малко ироничния пример на Лем, актуализацията може да приеме формата на собствената му съпруга, която, виждайки как той триумфира над за пръв път незаялото чекмедже, му съобщава снизходително, че днес е идвал майстор да го поправи (Lem 2013: 201-202). Изводът и в двата случая се свежда до това, че във фантоматичната фикция ние сме сами и всичко, което можем да доверим на най-близките си, би послужило на врага, който ни заобикаля отвсякъде (Lem 2013: 202).

Все пак решение на този проблем може да бъде предложено, но то изисква снемане на недоверието, което полският фантаст изпитва по отношение на психоанализата.

Тук разделът предлага психоаналитично решение на онтологичния проблем за „истината“ чрез един от известните примери от „Тълкуване на сънищата“ и неговия лаканиански прочит. Това обаче поставя наново въпроса за границите между съновидението, халюцинацията и фантоматизацията, която се отделя от сходните явления по линия на екстериорния контрол, установен от машината върху генерираните светове.

Глава III: Фантоматиката: тяло и свят

След като първа глава предлага използването на фантомологичния модел на Станислав Лем като изследователска парадигма и проследява нейното зараждане в творчество на полския фантаст, а втора глава се изправя пред най-сериозните пречки пред реалното осъществяване на фантоматиката, последната – трета – глава се примирява с факта, че шансовете на съвременния човек да стане свидетел на създаването и разпространяването, пък защо не и на сериализирането на фантоматичните машини не изглеждат особено големи. Подобни устройства обаче работят в научната фантастика от десетилетия насам и всички те изглеждат сведени до някаква начална точка, която ги задържа; нейното полагане в контекста на настоящата работа позволява създаването на критическа оптика, в основата на която бива заложено изграденото до момента с цел да се синтезира финална интерпретативна матрица, свързваща фантоматичното тяло и фантоматичния свят в сложен интерпретативен конструкт.

3.1. Фантоматичното тяло

Този раздел се фокусира върху един конкретен елемент – тялото – за да го осмисли като опора на самата виртуалност, актуализираща се в нещо далеч по-частно от онова, което в практиката сме започнали да наричаме „аватар“. Тук двете понятия биват усложнени и обговорени, като за целта дисертацията използва труда на Роберто Диодато – „Естетика на виртуалното“ (*Aesthetics of the Virtual*), за да установи базовите характеристики на образа-тяло [corp-immagine]. Този образ-тяло, или това фантоматично тяло, бива окачествено като динамично и интерактивно; като мултимедиален инструмент, интерфейс на една сложно стратифицирана мултимедиална среда, която в зависимост от своята дълбочина може да бъде по-богата или по-бедна. Тази среда, подчертава се, е част от тялото и тялото е част от тази среда; двете са неделими, защото се изтъкват от сходна информационна материя.

3.2. Фантоматичният свят

За да съществува фантоматично тяло, значи, трябва да има и фантоматична среда, с която то да може да взаимодейства, и тъй като първото запазва толкова много неща от структурата на по-общото, наречено виртуално, то и светът, който фантоматичната машина изгражда, може да бъде разглеждан през вече предложени модели. Един такъв опит, направен от Пиер Леви, прибягва до средновековния тривиум, за да постулира граматиката, диалектиката и реториката като нива на виртуализацията; те биват изведени и обяснени редом с понятия като **амплитуда**, **дълбочина**, **скорост**, **обхват** и **контрол**. Последните пет представляват показатели, чрез които може да бъде „измерена“ информационната среда, но при предлагането им от Диодато не е взето под внимание най-характерното свойство на самата виртуалност – умножаването на функциите. Това умножаване попада във фокуса на следващия раздел.

3.3. Удвояване на удвоеното: препрочитане на Диодато и Леви

От всичко казано до момента се прави извод, че фантоматичното тяло и фантоматичният свят са две много сходни явления – неделима цялост, върху която се гради фантоматичната фикция. Светът е това, което осмисля работата на тялото, и тялото е това, което създава света посредством дейността на специфично устройство от първо,

второ или трето поколение. Факторите на този свят, или неговите показатели, могат да бъдат показатели и на самия аватар, мислен вече не просто като статично изображение, а като действаща единица; като част от виртуалното. Но виртуалното никога не може да бъде сведено до едно, тъй като в своята виртуалност то умножава самото себе си (Розати 2013: 61). По този начин и оптиките на неговия прочит трябва да бъдат удвоени, за да може да претендира той за някаква изчерпателност.

Така на нивото на граматиката се обособяват две синтагматични процедури, които трябва да бъдат взети под внимание: това са спояването на нулите и единиците (на бинарния код) за изграждането на аватара, от една страна, и спояването на естественото и изкуственото, на органичното и синтетичното за получаването на потребител, от друга. Първото дава описанието, а второто поражда действието; двете по мьобиотичен път превръщат „тежкото“, или твърдо (hard), тяло на киборга в „мек“ (soft) и дискретен оператор на функции (Diodato 2005: 7).

На нивото на диалектиката читателят винаги ще трябва да се справя с едно двойно рефериране, според което фантоматичното тяло ще взаимодейства с останалите фантоматични тела от обкръжението си и паралелно с това ще взаимодейства с поне едно органично тяло, което стои в сянка. Фантоматичното тяло, значи, ще препраща едновременно към някаква „външност“ и някаква „вътрешност“, без да снабдява своя оператор с непротиворечива информация относно това, кое от коя страна се намира. Така диалектиката винаги ще бъде съпътствана и от едно недокрай изяснено осезание за разлика, от една дистанция, по-силно или по-слабо доловима, която може да бъде описана с усещането, че „тази“ реалност не е съвсем „моята“ реалност (Diodato 2005: 4).

При реториката, или на нивото на смисъла, нещата пък изглеждат съвсем потискащо: докато операторът се забавлява и участва в маскарада на фантоматичното, неговият действителен живот е замразен и оставен на заден план; той е лишен от развитие, а с това и от бъдеще. Времето трябва да бъде поделено, но приоритетите и ценностите на двата свята никога не се припокриват напълно. Героят, значи, държи да ни каже диалектиката, е всъщност съставен от поне двама персонажи – една фантоматична маска и едно физическо лице, на което маската обикновено не приляга. Това, което следва да се случи оттук насетне, би додала реториката, обаче е неизменно по-важно от всичко останало, защото необходимостта изисква да бъде изразено предпочитание, да бъде направен избор, или да бъде поет ангажимент към случващото се някъде. Посоките на развитие са много, но траекториите им никога не съвпадат.

Показателите, с които сме в състояние да изчислим някои аспекти на фантоматичния свят, биват разгледани огледално. Така амплитудата, отнасяща се към момента до броя на ангажираните сетива, сега би отворила нови хоризонти пред потребителя; фантоматичното тяло вече ще разполага със своя собствена сетивност, която ще се разминава с тази на органичния му корелат. Отделната амплитуда предполага и отделна дълбочина въпреки подчертаната неправдоподобност на подобна фантазия.

Скоростта, обхватът и контролът се разцепват по следния начин: скоростта престава да се възприема като асимилация на входящи данни от страна на медираната среда. Всъщност би било далеч по-правилно, ако оттук насетне говорим не за една, а за множество скорости и за наличието на обратна асимилация при тях, сиреч предположим съществуването на множество фантоматични светове, чиито модели биват постепенно усвоявани от една голяма и тромава действителност. Обхватът, значи, ще се отнася както до свободата на аватара, така и до ограниченията на неговия корелат, а контролът, засягащ способността на системата да се адаптира и да отговаря на предзададените очаквания, ще се транспонира върху социалните, юридическите и икономическите структури, които ще прилагат натиск върху новите пространства и сами ще бъдат подлагани на такъв.

3.4. Нива на конфликта във фантоматичната фантастика

Идеята да мислим виртуализацията поетапно, пречупвайки я през модела на средновековния тривиум, съдържа в себе си повече потенциал, отколкото Леви най-вероятно е бил в състояние да предположи. Приложен в контекста на собственото му изследване, този конструкт успява да изведе определени ефекти, каквото е мьобиотичното преобръщане, на преден план, разчитайки в него резултат от динамиката на две диади (респективно на възможното и реалното и на виртуалното и актуалното“). По този начин изследването явление е престанало да говори за собствените си следствия и се е разкрило в своята поява, съотнасяйки се към други процеси и създавайки нови парадигми. Именно такъв може да бъде и критерият за удачността на изпробваната теория: тя прави това, което описва, че се случва с нейния обект, сиреч сама се умножава, или още по-точно – виртуализира се, като съединява несамостоятелните единици – отделните прояви – в цялостни процеси (граматика), отнася ги към външния свят (диалектика) и от това създава нов (реторика). С последното може да се съгласи и самата

фантоматика, която илюстрира всичко това посредством научнофантастичните си наративи; тя е онази страна на виртуалното, която описва описващото, възползвайки се във висша степен от неговите придобивки.

Ако трябва да обясним какво означава всичко това, можем спокойно да заявим, че граматиката, диалектиката и реториката са не просто нива на виртуализирането, но са също така и нива на конфликта в научнофантастичната литература; те са категории, равнища на смисъла, на които може да се помести цялото разнообразие от фантоматични сюжети.

3.4.1. Граматика на фантоматичното

В основата на всяка по-нататъшна дейност на фантоматичната машина е заложено изграждането на динамичен образ – фикционално изображение, което трябва да бъде дефинирано и динамизирано така, че да наподобява по възможно най-добър начин своя обект (Тавинор 2020: 11). Фантоматичният предмет „съответно е носител на функцията на оригиналния по неактуален начин“, тоест е изоморфен на онова, „което изобразява или опримерява, позволявайки такова взаимодействие, което обикновено се осъществява с нещо наистина съществуващо“ (Тавинор 2020: 11). Въпросната съпоставка обаче става достъпна едва на по-късен етап от процеса на фантоматизация, който, за да достигне до подобни аналогии, трябва първо да подреди своя свят по синтагматичната ос, сиреч да го изговори чрез ограничен набор от знаци. Това са нулите и единиците, или, както вече бе споменато, това е кодът, нейната енигматична реч. Но наличието на реч предполага и наличие на известна правилност – на закони, които да регулират свързването на елементите в разпознаваеми цялости. Нещо повече, речта, поне за някои, представлява и изкушение, подкана и покана, отправена към онази група от хора, омагьосана от откриването и дешифрирането на определени закономерности в езиковото явление.

Този раздел разглежда фигурата на хакера при Лукяненко и Гибсън, след което преминава към проблема за компютърната грешка и допълва илюстрациите с анализ върху различни творби от света на „Матрицата“, сцени от „Изкуството на меча онлайн“ (Sword Art Online) и романа „Друг свят“.

3.4.2. Диалектика на фантоматичното

Когато в сюжетите за фантоматични машини говорим за поне два свята, както толкова често се случва в жанра, ние си имаме работа с особен конфликт между тях, който бихме могли да наречем конфликт на автономността или, ако сме привързани към наивното тълкуване на виртуалното – конфликт на истината, тъй като двата свята никога не са равнопоставени. Често този подход представлява умишлен ход от страна на автора, който работи в полза на критическия анализ върху собственото му произведение. Отказвайки се, значи, от една начална точка - бива ни подсказано - ние рискуваме да се загубим в лошата безкрайност на необоснованата реитерация. Затова независимо от степента на своята експлицитност физическите светове са неизменна част от фантоматичната фикция; те са онова друго, онзи често недостижим изход, който привързва балона на илюзиите към солидността на една познатост – дори и самата тя да бива отричана и пренебрегвана.

Настоящият раздел се занимава с конфликта между органичното тяло и дигиталния му двойник, проследява мотива за заплахата и смъртта във фантоматичните сюжети, както и отношенията между световите.

3.4.3. Реторика на фантоматичното

Под реторика на виртуалното Пиер Леви разбира „възникването на автономни светове и създаването на взаимоотношение между знаци, неща и същества, което не реферира към някаква предварителна „реалност“ и не зависи от понятието за полза“ (Levy 1998: 171). „Чрез реторически операции виртуализацията резултира във внезапната поява на нови идеи и форми, в композицията и рекомпозицията на тези идеи, в откриването на оригинални „фигури“, в растежа на „пааметливите“ машини, в развитието на системи на действието“ (Levy 1998: 171). Реториката, с други думи, вече не се отнася толкова до субституирането, до кореспондирането, до ризоматичните процеси на удвояването, с които се характеризира диалектиката в този понятиен речник (Levy 1998: 171), нито се фокусира върху сегментацията на виртуалните елементи; върху техните секвенции и върху дуалността им (Levy 1998: 171). Тя не отправя неудобни въпроси към кода на машината, не се ангажира толкова и със сътресенията, които той може да предизвика извън границите на произвежданата фикция, защото се занимава със самия смисъл на фантоматиката, лишен от всякаква прагматична потенциалност. Нивото на реториката следователно е нивото, на което и авторът на научна фантастика, и нейният

изследовател трябва да се обърнат към себе си и да се запитат прямо „защо“; защо е (било) необходимо всичко това? Отговорите биват потърсени в „Друг свят“, „Матрицата“, „Периферни тела“ и др.

Заключение, или памет и бъдеще на фантомангичната фантастика

В своя край дисертационният труд се пита за изводите, които могат да бъдат направени от анализа на понятийната рамка на Станислав Лем, и за посоките, по които изследванията могат да бъдат продължени. Той заявява, че наследството на полския фантаст е противоречиво, защото то бива разкъсано между светлината на неговата слава като автор на научнофантастични произведения и сянката, която пада върху по-ранните му теоретични разработки на Запад. Това в никакъв случай обаче не означава, че Лем бива забравен; напротив, ако не друго, то в последно време се наблюдава едно отчетливо завръщане към неговите текстове, на които „Сума на технологията“ оказва притегателно влияние. Пресечните точки между наука, философия и художествена литература са особено видими в произведенията на Лем от 60-те и 70-те години на XX век, на които по-подробно се спира първа глава на дисертацията, но те продължават да пулсират във вените на цялостното му художествено творчество, което освен всичко друго изпълнява функцията и на образцова илюстрация на теоретичните му публикации.

Все пак написаното от Лем се оказва недостатъчно, за да се говори за фантоматиката изобщо; полският фантаст дава нейната формулировка и я оставя да броди по света подобно на чудовището на Франкенщайн, което трябва да се еманципира от прикритието на своята отчужденост. За разлика от фикционалния конструктор на Мери Шели обаче Лем не отбягва своето творение, а на определени интервали се завръща към него, преправя го, подобрява го и му помага да се интегрира в обществото без особен успех. Така проблемите, повдигнати от този сложен проект, надживяват полския фантаст и се задълбочават, както показва втора глава; те се превръщат в основа на парадигма, която умножава фантомата и го поделва на поколения. Всяко поколение фантомати се характеризира с по-висока или по-ниска степен на определеност и интерпретира по свой начин собствените си граници; движението помежду им минава през приложния солипсизъм към мрежовата комуникация и прераства в игра. Именно тук литературата засреща киното, анимацията, интернет културата и видео игрите; въвежда мотив, който

свързва всички тях в тематично ядро и я въоръжава с нови схеми и модели, пряко почерпени от засегнатите платформи. Случва се и още нещо – локалната научнофантастична продукция се свързва със световната и по този начин се очертават разликите в локалните ѝ вариации – проблем, който заслужава свое собствено проучване, но който може да бъде обобщен с това, че по-старите поколения фантомати не биват непременно изместени от по-новите, а някак съумяват да се приспособят към съвременните тенденции, както показват романи от порядъка на „Дилър на реалности“ или сборници като „Вирт“.

Общото между всички фантомати, между фантоматиката на Станислав Лем и фантоматиките на настоящето изследване, е човешкото тяло – изходната точка, от която започва генерирането на фантоматична фикция. Неговата технологична трансформация е едновременно задача и стимул на жанра, който го превръща в свой способ и обещание за предстоящи начинания. Тялото, с други думи, е както предизвикателство, така и имплицитен залог на наратива; то е тъждествено на продукта на машината, защото машината е негов продукт. Затова и всички произведения на фантоматичната фантастика са произведения, които го касаят; тяхната граматика е неговата генетика, тяхната диалектика е неговата дистанция, а реториката им е бягство, опит за отделяне на плътта от информацията. В някакъв смисъл тялото е онзи принцип, който поражда и ограничава; то е парадоксалното съчетание на началото и края, пресечната точка на факта и измислицата.

Дали изграденото в този дисертационен труд понятие за фантоматиката като модел за мислене на виртуалната реалност ще издържи и по-нататъшните проверки на времето, зависи само и единствено от устойчивостта на тялото, заключава дисертационният труд.

Приноси на дисертационния труд

1. Дисертационният труд допълва и коригира започнатото от Марчело Витали Розати, вписвайки по нов начин проблематиката на виртуалността в полето на литературознанието. Текстът разговарва и решава натрупалите се с времето противоречия, като предлага нов терминологичен апарат, който да поеме функциите на част от вече избледнелите дефиниции.
2. Трудът извършва опит за реабилитиране на фантомологията – един маргинализиран теоретичен проект, който има потенциала да снабди критиката с инструменти, приложими върху широк набор от творби на научната фантастика. С това името на Станислав Лем попада в траекторията на съвременните дебати за виртуалните светове и неговото литературно наследство получава възможност за нов прочит и анализ.
3. Дисертацията решава някои от проблемите пред хипотетичното осъществяване на фантоматичния проект и очертава неговите граници, като описва казуси, с които съвременната наука все още не е успяла да се справи.
4. Трудът обособява нов поджанр – този на фантоматичната фантастика, която включва онези произведения, занимаващи се с компютърна симулация. Самият поджанр бива допълнително диференциран посредством нова категориална решетка, извлечена от самата тъкан на творбите; те биват организирани около концепта за машинното поколение на фантомата, изработен и развит в рамките на настоящия труд.
5. Дисертацията развива изследванията на Пиер Леви и Роберто Диодато, за да синтезира нова интерпретативна матрица, чрез която могат да бъдат описвани различните нива на конфликт във фантоматичната фантастика.
6. Дисертационният труд предлага нов прочит на човешкото тяло като средство за генериране и удържане на виртуални реалности и проследява неговите реализации в научнофантастичната литература.
7. В хода на работата бива обособено разбирането за виртуалността като особен тип фикция, която подтиква изследването към взимането на интердисциплинарни решения и прокарването на нови връзки между литературата, киното, компютърните игри и телевизията.

Публикации и научни приноси на Николай Генов

< <https://authors.uni-sofia.bg/AuthorPublications.aspx?id=6b86f6cc-68ab-4537-8d05-c4364606f5cd>>

Дипломна работа

Николай Генов, Виртуалното тяло при Сергей Лукяненко и Ърнест Клайн, Софийски университет "Св. Климент Охридски", 2018
Ръководител: Тодор Христов

Друго (научно-популярни и др. под.)

1 *Николай Генов, Александър Попов, „Киберпънк“ – половин година по-късно в половин интервю с Александър Попов*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 237-240. 2021

2 *Николай Генов, Ива Стефанова, Жоро Пенчев, 60 години от излизането на романа "Соларис"*, Библиотеката (28.11.2021, БНТ 1) 2021

3 [Николай Генов, Миглена Николчина, Критически поглед: Игри по време на пандемия \(част I\).](#) 2021

4 [Николай Генов, Миглена Николчина, Критически поглед: Игри по време на пандемия \(част II\).](#) 2021

5 *Николай Генов, Миглена Николчина, Между научната фантастика и видеоигрите: разговор с проф. Миглена Николчина*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 241-244. 2021

6 *Николай Генов, Няколко думи за (само)деструктивността на фантастичното*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 128-130. 2021

7 *Николай Генов, По периферията на нещо важно*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 122-124. 2021

8 *Николай Генов, Елена Борисова, Прагматизъм и въображение: футуристични посоки в българската научна фантастика в периода XX-XXI век*, Литературата. Начин на употреба (БНР "Христо Ботев") 2021

- 9 *Николай Генов, Райдър и жанровите граници на научната фантастика*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 125-127. 2021
- 10 *Николай Генов, Списание "Филологически форум" – онлайн издание за текстове на млади изследователи*, БНР "Хоризонт", (28.09.2021) 2021
- 11 *Николай Генов, Старата песен на нов глас: Altered Carbon 2*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 135-137. 2021
- 12 *Николай Генов, Сянката на зрението, или няколко думи за болезненото колебание на сетивата*, Библиотека "Филологически форум", том 9 2021
- 13 *Николай Генов, Тяло като кожа на змия: Altered Carbon (2018)*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 131-134. 2021
- 14 *Николай Генов, Цинизъм и антигероизъм: The Boys и сивите пъпки на отвращението*, Фантастика и бъдеще. София: ИЦ "Боян Пенев", с. 138-139. 2021
- 15 *Николай Генов, Еньо Стоянов, Алгоритъм и критическа рефлексия*, Литературен вестник, брой 11, год. 29, с. 13. 2020
- 16 *Николай Генов, Взаимното проникване на сферите: сериалът „Вещерът“ между книгите и игрите*, Литературен вестник, брой 21, год. 29, с. 7. 2020
- 17 *Николай Генов, За приликата между книгата и джойстика*, Литературен вестник, брой 11, год. 29, с. 14. 2020
- 18 *Николай Генов, За разликата между книгата и джойстика*, Литературен вестник, брой 11, год. 29, с. 1 – 2. 2020
- 19 [Николай Генов, Противоречивостта на навика.](#) 2020
- 20 *Николай Генов, Елена Борисова, Рени Янкова, Фантастика и бъдеще: от прогностични отгатвания да трансхуманитарна р/еволуция*, Тера фантастика, бр. 20, с. 91-93. 2020
- 21 *Николай Генов, Дифузия на умората*, Литературен вестник, брой 18, год. 28, с. 4. 2019
- 22 *Николай Генов, Обратно на студентската скамейка*, Литературен вестник, брой 6, год. 28, с. 4. 2019

- 23 *Николай Генов, **Правила на броя (или изследователски перспективи пред книгите-игри)***, Литературен вестник, брой 24, год. 28, с. 9. 2019
- 24 *Николай Генов, **Смъртта на критика? Post mortem?***, К: Вестник за критика, дебати и културни удоволствия, 28.06.2019 2019
- 25 *Николай Генов, **Стара вълна (или за първите автори на книги-игри у нас)***, Литературен вестник, брой 24, год. 28, с. 12. 2019
- 26 *Николай Генов, **Фигуратив на душата***, К: Вестник за критика, дебати и културни удоволствия, 12.07.2019 г. 2019
- 27 *Николай Генов, **Втори международен филологически форум (отзив)***, Литературен вестник, брой 42, год. 25, с. 2. 2016
- 28 *Николай Генов, **Най-бързият мъж на света? The Flash (2014)***, Литературен вестник, брой 31, год. 25, с. 16. 2016

Статия в научно списание

- 1 [Николай Генов, **Да изхвърлим лигата от "Лигата": за един случай на сюжетно пренаписване и въпросите, които той поставя**](#), Медиалог, брой:7, 2020, стр.:37-50, ISSN (online):2535-0846 2020
- 2 *Николай Генов, **Между дигитално и виртуално: случаят на периферното тяло***, Литературата, том:23, 2020, стр.:208-219, ISSN (print):1313-1451, ISSN (online):2603-5304 2020
- 3 [Николай Генов, **Виртуалната утопия**](#), Пирон: Академично електронно списание за изкуства и култура, брой:18, 2019, ISSN (online):2367-7031 2019

Статия в поредица

- 1 *Николай Генов, **Виртуалното пренаправяне: за оптимизма и песимизма на Уилям Гибсън в контекста на съвременната фантоматика***, Studia Litteraria Serdicensia, том:Повторение, обновление – практики на римейка, брой:1, редактор/и:Огнян Ковачев, Александър Донеv, Антоанета Рובהv, Галина Георгиева, Гергана Фъркова, Регина Койчева, издателство:ИЦ "Боян Пенев" – Институт за литература, 2021, стр.:170-181, ISSN (print):2738-7631 2021
- 2 [Николай Генов, **Фантомологията: един маргинализиран проект и неговата полза за литературознанието**](#), Verba 2021

[Iuvenium, брой:3, редактор/и:Татяна Ичевска, Дарина Дончева, Росица Декова, Соня Александрова, Здравко Дечев, Атанас Манчоров, Енчо Тилев, издателство:УИ "Паисий Хилендарски", 2021, стр.:249-261, ISSN \(print\):2682-9460, ISSN \(online\):2682-9460](#)

- 3 [Николай Генов, **Как да мислим киберточката: "Лабиринтът на отраженията" и "Шлемът на ужаса"**, Verba Iuvenium, брой:2, редактор/и:Татяна Ичевска, Дарина Дончева, Росица Декова, Соня Александрова, Здравко Дечев, Атанас Манчоров, Енчо Тилев, издателство:УИ "Паисий Хилендарски", 2020, стр.:307-318, ISSN \(print\):2682-9460, ISSN \(online\):2682-9460](#) 2020

- 4 *Николай Генов, „Лолита“ и „Ние“ – компаративен анализ*, Библиотека "Филологически форум", том:Битие и идентичности, брой:6, редактор/и:Аглия Маврова, Мартин Стефанов, Радостина Петрова, Мария Маринова, 2019, ISSN (online):2535-1354, ISBN:978-619-7433-39-5 (HTML) 2019

- 5 [Николай Генов, **Виртуалното тяло и властта при Ърнест Клайн и Сергей Лукяненко**, Verba Iuvenium, том:Verba iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти, Пловдив, брой:1, редактор/и:Татяна Ичевска, Дарина Дончева, Росица Декова, Соня Александрова, Здравко Дечев, Атанас Манчоров, Енчо Тилев, издателство:УИ "Паисий Хилендарски", 2019, стр.:324-336, ISSN \(print\):2682-9460, ISSN \(online\):2682-9460](#) 2019

- 6 *Николай Генов, Темпорални реализации на виртуалната реалност в научната фантастика: Сергей Лукяненко и Виктор Пелевин*, Годишник на Шуменския университет "Епископ Константин Преславски" , issue:XXX A, editor/s:Десислава Иванова, Евгений Клобуков, Ярослав Вежбински, Владимир Вавржинек, Волф-Дитер Краузе, Хюсеин Мевсим, Бисер Георгиев, Снежана Бойчева, Ирина Иванова, Ирена Костадинова, Publisher:УИ „Епископ Константин Преславски“, 2019, pages:209-216, ISSN (print):1311-7300, ISSN (online):2603-512X 2019

Статия в сборник (на конференция и др.)

- 1 *Николай Генов, Кратка история на схватката с дявола – от фолклорната традиция към компютърните игри*, Семинарът за чудовището , издателство:УИ "Св. Климент Охридски", 2021, стр.:66-75, ISBN:978-954-07-5240-2 2021
- 2 *Николай Генов, Трохи от пиксели: опит върху празните данни на виртуалното*, Фантастика и бъдеще, редактор/и:Елена 2021

Борисова, Николай Генов, Рени Янкова, издателство:ИЦ "Боян Пенев" – Институт за литература, 2021, стр.:200-206, ISBN:978-619-7372-35-9

- 3 [Николай Генов, **Фантоматиката: сън в съня или сън наяве?**, Познание и трансхуманитарна \(р\)еволуция, редактор/и:Елена Борисова, Николай Генов, Рени Янкова, издателство:ИЦ "Боян Пенев" – Институт за литература, 2021, ISBN:978-619-7372-34-2](#) 2021
- 4 *Николай Генов, **Удвояване на удвоеното: препрочитане на Диодато и Леви*** , XIV Национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий, 2020, стр.:184-190, ISSN (print):2535-0625 2020
- 5 [Николай Генов, **Компютърът като прозрачна медия: виртуалното тяло в романите на Сергей Лукяненко**, Литература и техника, редактор/и:Надежда Стоянова, Сирма Данова, Владимир Игнатов, Мария Русева, издателство:УИ "Св. Климент Охридски", 2018, стр.:293-299, ISBN:978-954-07-4486-5](#) 2018
- 6 *Николай Генов, **Птицата доносник и (не)наказаната измама – ориенталски приказни версии***, Елена и Димитър Мутеви: Ранните пътища на българската модерност, редактор/и:Катя Станева, Паулична Стойчева, Мария Пилева, издателство:УИ "Св. Климент Охридски", 2017, стр.:203-207, ISBN:978-954-07-4292-2, др. 2017

Използвана литература в автореферата

Алдани 1980: Алдани, Лино. *Онирофилм*. – В: *Онирофилм*. Варна: Георги Бакалов, 1980, с. 10 – 39.

Гибсън 1996а: Гибсън, Уилям. *Невромантик*. – В: *Невромантик*. София: Камя, 1996, с. 5 – 249.

Гибсън 1996б: Гибсън, Уилям. *Изгарянето на Хрома*. – В: *Невромантик*. София: Камя, 1996, с. 273 – 294.

Гибсън 2019: Гибсън, Уилям. *Периферни тела*. София: Изток-Запад, 2019.

Димитров 2019: Димитров, Николас. *Дилър на реалности*. София: ИК „Колибри“, 2019.

Лем 2001: Лем, Станислав. *Проблеми с фантоматиката*. – Във: *Тера фантастика*, бр. 1, 2015, с. 50 – 54.

Лем 1979: Лем, Станислав. *Завръщане от звездите*. Варна: Георги Бакалов, 1979.

Лем 1988а: Лем, Станислав. *Професор Коркоран*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 1. София: Народна младеж, 1988, с. 113-122.

Лем 1988б: Лем, Станислав. *Професор Зазул*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 1. София: Народна младеж, 1988, с. 123-129.

Лем 1988с: Лем, Станислав. *Доктор Диагор*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 1. София: Народна младеж, 1988, с. 130-146.

Лем 1988д: Лем, Станислав. *Соларис*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 1. София: Народна младеж, 1988, с. 249-387.

Лем 1988е: Лем, Станислав. *Непобедимият*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 2. София: Народна младеж, 1988, с. 5-132.

Лем 1988ф: Лем, Станислав. *Как оцелял светът*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 2. София: Народна младеж, 1988, с. 157-160.

Лем 1988г: Лем, Станислав. *Машината на Трурл*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 2. София: Народна младеж, 1988, с. 160-167.

Лем 1988h: Лем, Станислав. *Алтруизин, или правдиво предание за това, как отшелникът Добрица пожела да оцастливи Космоса и какво произтече от това*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 2. София: Народна младеж, 1988, с. 167-184.

Лем 1988i: Лем, Станислав. *137 секунди*. – В: *Станислав Лем: Избрани фантастични произведения в два тома*. Т. 2. София: Народна младеж, 1988, с. 231-251.

Лем 1994: Лем, Станислав. *Конгрес по футурология*. – В: *Конгрес по футурология*. София: Аргус, 1994, с. 11 – 132.

Лукияненко 2009a: Лукияненко, Сергей. *Лабиринтът на отраженията*. София: ИК „ИнфоДАР“, 2009.

Лукияненко 2009b: Лукияненко, Сергей. *Фалшивите огледала*. – Във: *Фалшивите огледала. Прозрачните витражи: Втора и трета книга за Дълбината*. София: ИК „ИнфоДАР“, 2009.

Лукияненко 2009c: Лукияненко, Сергей. *Прозрачните витражи*. – Във: *Фалшивите огледала. Прозрачните витражи: Втора и трета книга за Дълбината*. София: ИК „ИнфоДАР“, 2009.

Пелевин 2007: Пелевин, Виктор. *Шлемът на ужаса*. София: „ИНК София“, 2007.

Розати 2013: Розати, Марчело. *Да се ориентираме във виртуалното*. София: Издателство на Нов български университет, 2013.

Сийгъл и Милър 2018: Сийгъл, Джейсън, Кирстен Милър. *Друг свят*. София: Бард, 2018.

Славов 2001: Славов, Атанас. *Виртуалният Джони от 13-ия етаж на матрицата*. – В: *Тера фантастика*, 2001, бр. 1, с. 76 – 81.

Тавинор 2020: Тавинор, Грант. *Фикционалност при видеоигрите*. – В: *Литературен вестник*, бр. 11, год. 29, с. 10-11, 14.

Уилямс 1998a: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 1: Градът на златната сянка. Част 1: Вселена в съседство*. София: Дамян Яков, 1998.

Уилямс 1998b: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 1: Градът на златната сянка. Част 2: Сънят на черния цар*. София: Дамян Яков, 1998.

Уилямс 1999a: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 1: Градът на златната сянка. Част 3: Друга земя*. София: Дамян Яков, 1999.

Уилямс 1999b: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 1: Градът на златната сянка. Част 4: Градът*. София: Дамян Яков, 1999.

Уилямс 2001a: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 2: Реката на синия огън. Част 1: Тайната река*. София: Дамян Яков, 2001.

Уилямс 2001b: Уилямс, Тад. *Адърланд. Книга 2: Реката на синия огън. Част 2: Гласове в мрака*. София: Дамян Яков, 2001.

Язневич 2001а: Язневич, Виктор. *Фантоматиката (virtual reality) на Станислав Лем.* –В: *Тера фантастика*, бр. 4 (1/2001), с. 45 – 49.

Diodato 2012: Diodato, Roberto. *Aesthetics of the Virtual.* Albany: State University of New York Press, 2012.

Frow 2006: Frow, John. *Genre.* London and New York: Routledge, 2006.

Jones 2016: Jones, Steven. *The Emergence of the Digital Humanities (as the Network Is Everything).* – In: *Debates in the Digital Humanities.* <<https://dhdebates.gc.cuny.edu/read/untitled/section/09efe573-98e0-4a10-aaa3-e4b222d018fe>>, (29.01.2021 г.)

Lem 2013: Lem, Stanislaw. *Summa Technologiae.* Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2013.

Levy 1998: Levy, Pierre. *Becoming Virtual: Reality in the Digital Age.* New York and London, 1998.

McCook 1993: McCook, Kathleen. *The First Virtual Reality.* – In: *American Libraries*, vol. 24, no. 7 (Jul. - Aug., 1993), pp. 626 – 628.

Rieder 2017: Rieder, John. *Science Fiction and the Mass Cultural Genre System.* Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 2017.

Stephenson 1992: Stephenson, Neal. *Snow Crash.* New York: Bantam Books, 1992.

Velde 2002: Velde, Vivian Vande. *Heir Apparent.* San Diego: Harcourt, 2002.